

skupu zanimljivih informacija te indikatora migracijskih i postmigracijskih aktualnosti u pojedinim državama obuhvaćenim istraživanjima u prilogima. Zbornik bi stoga mogao biti koristan ne samo istraživa-

čima migracija već i drugim zainteresiranim stranama, uključujući i sudionike u izradi relevantnih strategija i politika Republike Hrvatske.

Simona Kuti

*Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb*

Majkl Billig

Banalni nacionalizam

Beograd: Biblioteka xx vek – Knjižara Krug, 2009, 357 str.

Nasuprot modernističkim predviđanjima nacionalizam i nacija opet su u intelektualnoj i sociopolitičkoj »modi«. Raspad socijalističkog poretka i shodno tome velikih »naracija« na kojima je bio utemeljen, uz proklamirane ideje o »kraju povijesti« i njezinu završnom stadiju, otvorio je pitanja alternative. Što je zamjena za »klasnu paradigmu«? Temeljna identitetska pitanja – tko smo, što smo i kamo idemo – tražila su odgovor. Stanje anomije i neizvjesnosti na duži je rok egzistencijalno, pa i ontološki neizdrživo. U jugoistočnoj Europi odgovor je bio etnički, preciznije etnonacionalni. U društvima gdje je nacija konstituirana prije mogućnosti ozbiljenja nacionalne države, s etničkim oblikom nacije kao dominantnim, takav odgovor na prethodna pitanja/dileme bio je očekivan. U kolektivnom imaginariju to je još jedini oblik zajednice korespondentan s modernim političkim sustavima koji je mogao biti ponuđen javnome mišljenju bivših socijalističkih zemalja. Upravo diskrepancija između zamišljenoga nacionalnog teritorija i zbiljske snage nacije da taj teritorij državno zaokruži donijela je mnoštvo političkih problema, koji su

vrlo brzo pretvoreni u ratne sukobe s teškim i traumatičnim posljedicama. Najveća i najteža od njih gotovo je potpuni kolaps primarne socijalne strukture u lokalnim zajednicama, odnosno destrukcija susjedstva, prijateljstva, kumstva, vršnjačkih i drugih relacija između ljudi različitih nacionalnosti. U slučaju Hrvatske posebno su poremećeni hrvatsko-srpski odnosi, što dugoročno opterećuje sociopolitičku scenu u Hrvatskoj, kao i šire, međunacionalne i međudržavne odnose u regiji koja obuhvaća prostor bivše Jugoslavije.

Sve to posljedica je aktiviranja »vrućeg« nacionalizma, čije mahanje zastavama uglavnom završava u »etničkom čišćenju«. Što je to onda »hladni« nacionalizam i čime se razlikuje od etničkoga ili »vrućeg« nacionalizma? O tome u svojoj knjizi *Banalni nacionalizam* analitički progovara Michael Billig, profesor društvenih znanosti na Sveučilištu u Loughboroughu u Engleskoj (Loughborough University). Već u »Predgovoru« precizno definira o čemu će govoriti u svojoj knjizi i piše o banalnom nacionalizmu: »To je rutinski nacionalizam ustaljenih nacionalnih država. Da bi neka nacionalna država opstala kao nacionalna država, mora postojati niz ustaljenih postupaka, rutina, ideoloških uverenja itd., koji se nameću pripadnicima nacije i na razne načine ih neupadljivo 'podsećaju' na njihovu nacionalnu pripadnost. Pošto analitičari nisu po-

sebno proučavali takvo rutinsko delovanje, nema ni odgovarajućeg pojma da se ono označi. Stoga sam koristio izraz ‘banalni nacionalizam’« (str. 8). Ono što se još može iščitati iz ove knjige svakako je prožimanje »vrućeg« i »hladnog« (banalnog) nacionalizma. Ponekad iz »hladnog« nacionalizma nastaju epizode žestokog mahanja zastavom, a onda i svega drugog (do ratnih sukoba) što iz toga slijedi. I obrnuto, nakon »vrućeg« nacionalizma nastupaju njegovo smirenje i rutinizacija sve do banalne svakodnevice nacionalnog podsjećanja stanovništva neke države.

Autor se bavi onim nacionalizmom koji se, izgleda, ne »vidi« dobro, pa ga mnogi sociolozi previđaju. Jer tko bi se sjetio, govoreći ili pišući o nacionalizmu, nacionalizma najmoćnije svjetske sile, Sjedinjenih Američkih Država. Iz perspektive Zapada nacionalizam je na periferiji. To je obilježje društava Moldavije, Ukrajine, zemalja bivše Jugoslavije i mnogih tamo negdje na Istoku. Autor u tome vidi teorijski i analitički problem. Glavna vrijednost njegove knjige *Banalni nacionalizam* jest u tome što proširuje pojam nacionalizma na središte svjetske politike (Zapadna Europa i posebno SAD), a ne tretira ga samo kao pojavu u perifernim i egzotičnim zemljama. Važno je, smatra autor, spoznati kako se reproduciraju nacionalne države, i to one najmoćnije te, po usvojenim standardima, najdemokratskije. To se čini suprotno, ideološkim sredstvima različite provenijencije. Zastave na javnim zgradama, govori državnika i političara, novinski napisi, blagdanski rituali – sve su to oblici reproduciranja banalnog nacionalizma. On nije jako primijećen i bučan, ali je svakodnevno tu među nama da nas podsjeti tko smo i što smo. Kako smo to »mi« stalno podsjećani na domovinu i »nacionalni identitet«, autor pokazuje na primjeru jezika kojim se koriste političari u tradicio-

nalnim demokratskim državama Zapada. Pritom pozicija i opozicija imaju jedan topos koji se ne dovodi u pitanje, a to je država/nacija (domovina). Zato se nacija i njezini pripadnici hvale, pa i uzdižu iznad ostalih, slavljenjem prošlosti, nacionalnih heroja i svega čime se »mi« možemo ponositi. Novinski tekstovi također su važan segment rutinskog nacionalizma, posebno oni na sportskim stranicama. Sportski heroji i pobjednici predstavljeni su i kao nacionalni heroji, čije su zasluge važne za cijelu naciju. Pritom je sve pojačano terminologijom koja nalikuje na ratnu (pucati, razbiti protivnika i sl.). Sve je to, kako ističe Billig, velika promjena u odnosu na srednji vijek, kada nacionalni osjećaj nije bio temeljni oblik identifikacije stanovnika tadašnje Engleske, Francuske ili nekih drugih država. Svijest o nacionalizmu, posebno o onome koji autor označuje terminom banalni, uglavnom nije prisutna kod aktera unutar vlastite nacije. Nacionalizam je ono prisutno kod »drugih«, dok smo »mi« na to imuni.

Čovjek je vezan uza svijet nacija, a svoju naciju doživljava kao nešto prirodno, što ometa izučavanje nacije i nacionalizma kao pojave i procesa. Upravo je to glavni metodološki problem prema autoru knjige: kako se osloboditi pojave koju proučavaš? Može li znanstvenik »izaci« iz vlastite nacije i nepristrano proučavati tu veliku društvenu grupu? Iako je to nemoguće u potpunosti, autor daje određeni metodološki naputak, koji osvještavanje vlastitoga nacionalizma veže uz napuštanje općeprihvaćenog načina mišljenja. Pokazuje kako se mora biti oprezan kad je riječ o primjećivanju i izučavanju nacionalizma, koji se ne može svesti samo na društvene pokrete, već je inherentno svojstvo nacionalnih država. Banalni, rutinski nacionalizam, prema autoru, treba vratiti u našu svijest, i iz praktičnih i iz teorijskih

razloga. U poglavlju znakovita naslova »Naše rodoljublje, njihov nacionalizam« sažeo je temeljno proturječje i glavnu zamku u proučavanju nacionalizma: teško izlaženje iz gabarita vlastite nacije i njezino denaturaliziranje. Pretvoriti vlastitu naciju u predmet istraživanja, ravnopravno s drugim nacijama i nacionalizmima, veliki je istraživački izazov, ali i teže dostižan metodološko-teorijski cilj. Možemo na primjeru analize »jugoslavenskih« nacionalizama upozoriti na sve teškoće autora iz područja društvenih i humanističkih znanosti pri »izlaženju« iz vlastite »nacionalne kože« i analize »našeg« nacionalizma. Nacionalisti su ipak uglavnom »oni drugi«!

Slijedi još jedno zanimljivo autorovo zapažanje o povezanosti i međusobnoj uvjetovanosti nacionalnoga i internacionalnoga. Nacija egzistira u svijetu drugih nacija. Utoliko su internacionalno i nacionalno međusobno vrlo prožeti. Tako naročito moćni lideri Zapada, prije svega Sjedinjenih Američkih Država, kada se obraćaju javnosti, domaćoj i svjetskoj, upotrebljavaju retoriku koja govori u ime američke javnosti, ali i novoga svjetskog poretka. Taj poredak uključuje univerzalne norme, ljudska i građanska prava i druge vrijednosti koje su u temeljima zemalja demokratske tradicije. To je opravdanje u slučaju rata, u koji velika sila stupa ne zbog svojih interesa, već, kako se predstavlja, zbog interesa cjelokupne svjetske javnosti. Banalni je nacionalizam diskretan, a njegovi protagonisti ne rabe emocionalno nabijene pojmove poput »krvi i tla« i sličnih, već obična podsjećanja na domovinu i nacionalni identitet. Svakodnevno podsjećanje na to »tko smo« dovoljno je za reprodukciju nacije i nacionalne države. Nacija i svijest o naciji nisu nešto udaljeno i mistično, to je dio svakodnevice u zapadnoeuropskim društvima

i Sjedinjenim Američkim Državama, pa se nadaje kao nešto prirodno i samorazumljivo. I pored ideoloških razlika liberali, konzervativci, socijalisti, ekolozi, feministi i drugi jasno znaju koja je njihova domovina.

Kada je posrijedi nacionalna država, na javnoj sceni egzistiraju neki proturječni procesi. S jedne strane nacionalni se suverenitet reducira, pa i donekle urušava. Dobar je primjer Europska unija, gdje nacionalni parlamenti nemaju više suverenitet koji su donedavno imali. Ekonomska integracija uključuje sve više i političku, pa se stvara neka vrsta konfederalne Europe. Nacionalni je identitet ugrožen nadnacionalnim identitetom Europske unije, ali i subidentitetima, od kojih je najprisutniji regionalni. Koliko je nacionalni identitet još uvijek snažan, govori činjenica da u segmentu imigracijskih kretanja država itekako nastoji regulirati dotok strane radne snage, vodeći računa o nacionalnoj strategiji. Povremeni, ali vrlo neugodni i žestoki progoni stranaca (Romi, »oboje«) pokazuju koliko su nacija i nacionalno još uvijek dominantna paradigma u socijalnoj konstrukciji razvijenih društava. Iako se govori o slobodnom tržištu radne snage, sve države i nadalje žele ograničiti i regulirati protok ljudi preko svojih granica. U Sjedinjenim Američkim Državama ne postoji više nacija, već samo više etničkih grupa. Svi su oni Amerikanci. Stoga politika identiteta u toj zemlji, zbog tradicionalnih razloga i etničke raspršenosti, nije usmjerena na stvaranje posebnih nacionalnih država s tendencijom odcjepljenja. Ovdje je politika identiteta više povezana s interesom nego s prostorom. Iako u gradovima postoje rasna i etnička geta (Talijani, Irci, afrički Amerikanci, Azijci i drugi), nema ambicije teritorijalne segregacije ili samoodređenja na toj osnovi.

U poglavlju »Filozofija u službi ideje Pax Americana« autor obrađuje hegemoniju Sjedinjenih Američkih Država utemeljenu upravo u američkoj naciji te njezinu svakodnevnu, rutinskom isticanju i podsjećanju američkih građana na njihovu pripadnost. Državne granice sve su otvorenije zahvaljujući informacijama koje se prenose elektronski, ali i sve većoj demokratizaciji većine svjetskih društava. Sve je manje izoliranih otoka, pa se sve teže održavaju različiti nedemokratski režimi. Autor ističe da se načelo nacije nije izgubilo te da se novi svjetski poredak prezentira kao nacionalni poredak u kojem će jedna nacija biti *primus inter pares*, a njezina će se kultura doživljavati kao opća kultura. To je hegemonistički pristup koji jasno poručuje da nacionalizam Sjedinjenih Država ima monopol na interpretaciju svjetske zbilje i pravo na reakciju ako ta zbilja ne odgovara američkoj interpretaciji i njezinim očekivanjima. Otuda toliko proturječnih reakcija na međunarodne događaje, a »pravda« je uvijek u funkciji moći te velike sile i njezinih interesa. (Ne) postojanje naftnih polja vrlo je često marker onoga što se tretira kao (ne)demokratsko i što (ne) zaslužuje intervenciju Sjedinjenih Američkih Država. Iako teoretičari postmodernizma najavljuju postupno smanjenje važnosti i uloge nacija u suvremenom svijetu, previše je optimistično vjerovati da nacionalne države, dobro naoružane, ne bi mogle po tko zna koji put to naoružanje upotrijebiti, naravno pod firmom vlastite obrane i obrane »demokratskih te-

kovina«. Kako primjećuje Billig, možda dolazi vrijeme kada će nacionalizam biti najopasniji. Iako je teško biti prorok i sam se autor time ne želi baviti, on konstatira žilavost i sveprisutnost nacije i nacionalnoga. I to ne samo onog »drečćeg« nacionalizma, koji je prepoznatljiv po »teškim riječima« i visoko podignutim zastavama iza kojih uglavnom ostaje etničko čišćenje, već i onog tihog, svakodnevnog i diskretnog, kojemu je upravo on dao ime, *banalnog nacionalizma*. Kako Billig kaže, ne znamo što će biti, ali prošlost nacionalizma poznata nam je, sa svim njegovim često vrlo teškim i traumatičnim posljedicama. Već je to dovoljno da stalno budemo na oprezu, kako kao istraživači društva tako i kao pripadnici konkretnih društava i država u suvremenom svijetu.

Knjiga Michaela Billiga odlična je analitička studija o nacionalizmu o kojem se najmanje govori i piše, onome razvijenih demokratskih država Zapada, posebno Sjedinjenih Američkih Država. Time je popunjena teorijska praznina u analizi nacionalizma, koji se uglavnom pozicionira u periferne i egzotične zemlje, dok sociolozi i drugi mahom zaobilaze banalni, rutinski, uhodani nacionalizam koji gospodari svjetskim poretom. Michael Billig u knjizi *Banalni nacionalizam* uspješno je povezoao ono najbolje u dosadašnjim spoznajama o naciji i nacionalizmu, kritički ih dopunjujući, uz primjere iz svakodnevice visoke politike temeljene na banalnom nacionalizmu i njezinih refleksija na konkretna društva i države.

Dragutin Babić

*Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb*